

Henryk Z. Figura

Pobór obywateli polskich w latach 1918-1939 przebywających za granicą w świetle uregulowań prawnych

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 15, 201-235

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Henryk Z. Figura
(*Tomaszów Mazowiecki*)

**Pobór obywateli polskich w latach 1918-1939
przebywających za granicą
w świetle uregulowań prawnych**

1. Uwagi ogólne

Przedział czasowy nakreślony w tytule artykułu obejmuje okres obowiązywania trzech ustaw, regulujących obowiązki służby wojskowej, w tym również problematykę poboru. Pierwsza z nich, mająca moc prawną w latach 1918-1924, nie zawierała w swej treści zapisów poświęconych problematyce prowadzenia poboru obywateli polskich przebywających poza granicami państwa polskiego. Mając na uwadze ten fakt, okres jej obowiązywania należałoby w artykule pominąć. Uwzględniając jednak inną okoliczność, że przedział czasowy wskazany w tytule artykułu traktowany jest bardzo często w opracowaniach jako zamknięta całość, to zasadnym wydaje się jego uwzględnienie, gdyż daje to właściwy obraz całości prezentowanej problematyki. Brak we wskazanym akcie normatywnym zapisów regulujących prowadzenie poboru obywateli polskich przebywających poza granicami kraju wcale nie oznacza, że obowiązek służby wojskowej nie był od nich egzekwowany. Jednakże rozważanie tej kwestii wykracza poza tematykę artykułu i z tego względu nie będzie prowadzone.

Istota poboru, zadania realizowane w okresie przygotowawczym oraz w czasie jego trwania w kraju, zostały przez autora zaprezentowane w odrębnym artykule, opublikowanym na łamach Przeglądu Historyczno-Wojskowego. Czytelnicy zainteresowani tą problematy-

ką mogą więc z łatwością zapoznać się z nią¹. Prowadzenie poboru obywateli polskich przebywających za granicą charakteryzowało się pewnymi odrębnościami w stosunku do poborowych przebywających w kraju. Z tego względu autor postanowił ukazać je w odrębnym opracowaniu, pomijając w nim te elementy, które już zostały zaprezentowane we wskazanym wyżej artykule. Zaprezentowane odrębności z tego zakresu, w zestawieniu z zasadami jego prowadzenia w kraju, dają pełny obraz tego skomplikowanego, jakże ważnego przedsięwzięcia, umożliwiającego egzekwowanie od obywateli nie tylko obowiązku służby wojskowej, lecz także innych ważnych powinności, niezbędnych do należytego przygotowania społeczeństwa i kraju do realizacji zadań obronnych.

Prezentowana w artykule problematyka regulowana była przepisami rangi ustawowej oraz przepisami wykonawczymi wydanymi na podstawie upoważnień w nich zawartych. Użyty w zadaniu poprzednim zwrot *przepisy rangi ustawowej* oznacza, że niektóre akty normatywne, chociaż miały moc prawną ustawy, to jednak w rozumieniu nauki prawa ustawami nie były, gdyż zostały wydane przez organy zajmujące w hierarchii organów państwowych niższą pozycję od tych, które władne były stanowić ustawy². Takimi aktami normatywnymi obowiązującymi w okresie wskazanym w tytule artykułu, a wykorzystanymi do jego napisania, były:

1. *Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 27 października 1918 r.*³, ustanowiona przez Radę Regencyjną Królestwa Polskiego, zwana dalej Tymczasową Ustawą z 1918 roku;

2. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej*⁴, zwane dalej Rozporządzeniem Prezydenta z 1928 roku.

Artykuł ma charakter źródłowy, gdyż został opracowany przede wszystkim na podstawie aktów normatywnych regulujących problematykę, której został poświęcony. Natomiast dostępne opracowania

¹ Zob. szerz. H. Z. Figura, *Rejestracja i pobór w II RP w świetle dokumentów*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2010, nr 1, s. 7–41.

² Ustawy stanowić może tylko najwyższy organ władzy państwowej, jakim jest parlament, *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1982, s. 823.

³ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego* (dalej Dz.Pr.Kr.Pol.) 1918, nr 13, poz. 28.

⁴ *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* (dalej Dz.U.RP) 1928, nr 4, poz. 26.

zostały w nim wykorzystane w bardzo ograniczonym zakresie. Poszczególne fragmenty zostały opracowane w układzie problemowym z zachowaniem zakresu chronologicznego. Odstępstwo od tej zasady stosowane było wówczas, gdy jakiś problem należało zaprezentować w całości.

Język aktów normatywnych jest bardzo specyficzny. Bardzo często specyfika ta jest następstwem regulowanej przez nie problematyki. Ze względu na nią wiele pojęć używanych jest w nich w innym znaczeniu, aniżeli przyjmuje się je w języku potocznym. Na tym tle może dochodzić do nieporozumień, wskutek używania tych samych pojęć w różnych znaczeniach. Aby uniknąć tego niepożądanego zjawiska, w artykule będą one używane w tym znaczeniu, w jakim zastosowane zostały w aktach normatywnych regulujących analizowaną problematykę. W celu uniknięcia nadmiernego obciążania treści artykułu ich specyfiką, wszędzie tam, gdzie jest to możliwe, stosowana jest terminologia języka współczesnego.

Podstawowe kwestie analizowanej problematyki w okresie stanowiącym ramy czasowe artykułu, oprócz wskazanych wyżej Tymczasowej Ustawy z 1918 r. oraz Rozporządzenia Prezydenta z 1928 r., regulowane były ustawami oraz przepisami wykonawczymi wydanymi na podstawie upoważnień zawartych w przepisach rangi ustawowej. Należały do nich:

1. *Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej*⁵, zwana dalej Ustawą z 1924 r.;

2. *Rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Sprawiedliwości, Skarbu, Kolei, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1925 r. do ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 23 maja 1924 r. (Dz. U. R. P. Nr 61, poz. 609)*⁶, zwane dalej Rozporządzeniem wykonawczym z 1925 r.

3. *Ustawa z dnia 17 marca 1933 r. o zmianie ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*⁷, zwana dalej Ustawą z 1933 r.;

4. *Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw We-*

⁵ Dz.U. RP 1924, nr 61, poz. 609 (teksty jednolite: Dz.U. RP 1928, nr 46, poz. 458 oraz Dz.U. RP 1933, nr 60, poz. 455).

⁶ Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252.

⁷ Dz.U. RP 1933, nr 36, poz. 299.

wewnętrznych i Sprawiedliwości z dnia 28 sierpnia 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych, Przemysłu i Handlu, Komunikacji oraz Opieki Społecznej w sprawie wykonania ustawy z dnia 23 maja 1924 r. powszechnym obowiązku wojskowym, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniami Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r., z dnia 29 listopada 1930 r. i ustawą z dnia 17 marca 1933 r.⁸, zwane dalej Rozporządzeniem wykonawczym z 1934 r.;

5. Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym⁹, zwana dalej Ustawą z 1938 r.

Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r. było najpóźniej ustanowionym aktem normatywnym tego rodzaju, wykorzystanym przy pisaniu artykułu. Jego moc obowiązująca została uchylona z dniem 17 marca 1939 r. Z tego względu analiza problematyki regulowanej przepisami wykonawczymi do aktów normatywnych rangi ustawowej kończy się właśnie na tej dacie¹⁰.

Ustawa z 1924 r. posiada dwie nazwy. W okresie trwającym od dnia jej uchwalenia do dnia wejścia w życie Rozporządzenia Prezydenta z 1928 r. obowiązywała jej pierwotna nazwa – *Ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej*. Przedmiotowe rozporządzenie zmieniło jej nazwę na *Ustawę o powszechnym obowiązku wojskowym*¹¹. Wobec tego, do zdarzeń mających miejsce przed dniem wejścia w życie wskazanego Rozporządzenia Prezydenta z 1928 r., należy używać jej pierwotnej nazwy, a po tej dacie, nazwy nadanej jego treścią. W okresie stanowiącym ramy czasowe artykułu niezbyt konsekwentnie posługiwano jej nazwą. Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r. w swoim tytule w dalszym ciągu używa jej nazwy pierwot-

⁸ Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757.

⁹ Dz.U. RP 1938, nr 25, poz. 220.

¹⁰ Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Opieki Społecznej z dnia 7 lutego 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Komunikacji w sprawie wykonania ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (dalej *Rozporządzenie wykonawcze z 1939 r.*), Dz.U. RP 1939, nr 20, poz. 131, § 575 ust. 1.

¹¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej (dalej *Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r.*), Dz.U. RP 1928, nr 4, poz. 26, art. 1 pkt 1.

nej, chociaż została ona zmieniona już dwa lata wcześniej. Dopiero Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r. używa jej właściwej, zmienionej już nazwy.

1. Zarządzanie i prowadzenie poboru oraz zakres podmiotowy obowiązku

Tymczasowa Ustawa z 1918 r. nie zawierała żadnych uregulowań dotyczących prowadzenia poboru obywateli polskich przebywających poza granicami państwa polskiego. Oznaczało to, że ich pobór na jej podstawie nie mógł być prowadzony. Brak we wskazanym akcie normatywnym uregulowań dotyczących prowadzenia poboru obywateli polskich przebywających za granicą nie oznaczał jednak, że nie był egzekwowany od nich obowiązek pełnienia służby wojskowej. Jego egzekwowanie odbywało się na podstawie aktów niższej rangi. Tytułem przykładu można wymienić *Obwieszczenie Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych z dnia 29 stycznia 1921 r. w przedmiocie wezwania obywateli polskich przebywających za granicą do wykonania przepisów o obowiązku służby wojskowej*¹². Nakładało ono na obywateli polskich urodzonych w latach 1902-1905 stale przebywających za granicą obowiązek zarejestrowania się w polskim przedstawicielstwie dyplomatycznym lub w konsulacie, lub u przedstawicieli właściwej władzy wojskowej w kraju w celu wykonania przepisów o obowiązku służby wojskowej. Obowiązek ten winien być wykonany w terminie trzech miesięcy od jego ogłoszenia w „Monitorze Polskim”. Uchybienie temu obowiązkowi zagrożone było m.in. pozbawieniem obywatelstwa polskiego, a więc dolegliwością bardzo dotkliwą dla sprawy.

Pierwsze przepisy regulujące analizowaną problematykę zostały zamieszczone w Ustawie z 1924 r. Stanowiły one jedynie, że określenie sposobu spełniania obowiązku stawienia się do poboru przez obywateli polskich przebywających poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej zostanie dokonane w rozporządzeniu wykonawczym¹³. Ze wskazanego zapisu wynika jedynie, że prowadzenie analizy sposobu realizacji tego obowiązku, bez znajomości stosownych zapisów rozporządzenia wykonawczego do ustawy, nie jest możliwe. Problematyka

¹² „Monitor Polski” 1921, nr 30, poz. 68.

¹³ Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej (dalej Ustawa z 1924 r.), Dz.U. RP 1924, nr 61, poz. 609, art. 31 ust. 4.

ta została uregulowana Rozporządzeniem wykonawczym z 1925 r. Po jego ogłoszeniu obowiązek stawienia się do poboru spoczywał na obywatelach polskich przebywających na terenie Wolnego Miasta Gdańska oraz na terenie krajów europejskich. Natomiast obywatele polscy przebywający w krajach poza Europą nie mieli obowiązku zgłoszenia się do poboru. Traktowani oni byli jako korzystający z przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju z mocy prawa aż do odwołania¹⁴.

Przepisy Ustawy z 1924 r., dotyczące zarządzania i prowadzenia poboru obywateli polskich przebywających poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, zostały zmienione Rozporządzeniem Prezydenta z 1928 r. Istota tych zmian polegała na możliwości spełniania obowiązku stawienia się do poboru za granicą w kraju pobytu oraz na określeniu organów uprawnionych do zarządzania i prowadzenia poboru za granicą, czego do tej pory nie było. W okresie jego obowiązywania do zarządzania poboru obywateli polskich przebywających za granicą uprawniony był Minister Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrem Spraw Zagranicznych. Natomiast jego prowadzenie, należało do Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Spraw Zagranicznych¹⁵. Zwraca przy tym uwagę mało precyzyjna redakcja przepisu normującego tę problematykę, dająca możliwość różnorodnej jego interpretacji. Problem ten wyjaśnia Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r., które stanowi, że zarządzenie poboru za granicą należy do Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrem Spraw Zagranicznych. Natomiast przygotowanie i przeprowadzenie poboru za granicą unormowane zostanie każdorazowo w zarządzeniu Ministra Spraw Zagranicznych w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych i Ministrem Spraw Wewnętrznych¹⁶.

¹⁴ Rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Sprawiedliwości, Skarbu, Kolei, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1925 r. do ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 23 maja 1924 r. (Dz.U. RP. Nr 61, poz. 609) (dalej *Rozporządzenie wykonawcze z 1925 r.*), Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 220.

¹⁵ Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r., Dz.U. 1928, nr 4, poz. 26, art. 1 pkt 33.

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 16 marca 1930 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa, Przemysłu i Handlu, Komunikacji oraz Pracy i Opieki Społecznej w sprawie wykonania

Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r. dokonało zmian katalogu obywateli polskich przebywających poza granicami kraju, objętych obowiązkiem stawienia się do poboru. Po jego wejściu w życie obowiązkiem stawienia się do poboru byli objęci:

1. mieszkający oraz przebywający na obszarze Wolnego Miasta Gdańska;
2. przebywający w krajach europejskich;
3. przebywający w krajach poza Europą, którzy przyjechali na obszar Rzeczypospolitej Polskiej, na obszar Wolnego Miasta Gdańska lub do krajów europejskich na czas dłuższy niż sześć miesięcy¹⁷.

Ponowna zmiana rozwiązań regulujących prowadzenie poboru obywateli polskich przebywających poza granicami kraju została dokonana Ustawą z 1933 r. Po wejściu jej w życie, pobór za granicą zarządzał w razie potrzeby Minister Spraw Wojskowych. Do określenia sposobu jego prowadzenia wskazana ustawa upoważniła Ministra Spraw Zagranicznych w porozumieniu z Ministrami Spraw Wojskowych i Spraw Wewnętrznych. Określenie to miało nastąpić poprzez wydanie na tę okoliczność stosownej instrukcji¹⁸. Ze sformułowania zawartego w Ustawie z 1933 r. wynika, że pobór za granicą nie musiał być prowadzony każdego roku, tak jak w kraju. O potrzebie jego prowadzenia swobodnie decydował upoważniony przez ustawodawcę centralny organ administracji państwowej, którym był Minister Spraw Wojskowych. Przepis, regulujący kompetencje organów w zakresie zarządzania oraz prowadzenia poboru obywateli polskich przebywających poza granicami państwa polskiego, został zredagowany w sposób nie budzący wątpliwości i nie dający podstaw do jego różnorodnej interpretacji.

Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r., wydane do znowelizowanej Ustawy z 1924 r., nie dokonało istotnych zmian w katalogu obywateli polskich przebywających za granicą i objętych obowiązkiem stawienia się do poboru ze względu na miejsce ich zamieszkania lub pobytu. Oznaczało to, że nadal nie byli nim objęci przebywający

ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r. (dalej Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.), Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 284 ust. 2 i 3.

¹⁷ *Ibidem*, § 279 ust. 2, § 280, § 281 oraz § 282 ust. 3 i 4.

¹⁸ *Ustawa z dnia 17 marca 1933 r. o zmianie ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (dalej Ustawa z 1933 r.), Dz.U. RP 1933, nr 36, poz. 299, art. 1 pkt 24.*

w krajach poza Europą, dopóki nie przyjechali do kraju, na obszar Wolnego Miasta Gdańska lub do krajów europejskich na okres dłuższy niż sześć miesięcy¹⁹.

W przedmiotowym rozporządzeniu zostało zdefiniowane pojęcie obywatela stale zamieszkałego za granicą. Obejmowało ono tych obywateli, którzy:

1. mieli za granicą źródło dochodów, nawet w tych przypadkach, gdyby takie same dochody mieli w kraju, w szczególności, gdy ich pobyt za granicą związany był ze źródłem ich dochodów;

2. przebywali za granicą wskutek braku środków pieniężnych na powrót do kraju;

3. przebywali za granicą w poszukiwaniu pracy, chociażby pracy nie znaleźli.

Wszystkie pozostałe osoby, które nie spełniały żadnej z przesłanek wymienionych w powyższym katalogu, miały być uważane za przebywające tam czasowo. Podjęcie decyzji, czy dany obywatel przebywa za granicą czasowo, czy też stale tam zamieszkuje, należało do kierownika urzędu konsularnego, który w razie wątpliwości zasięgał w tym przedmiocie opinii właściwych władz administracji ogólnej w kraju²⁰.

Z treści wskazanego rozwiązania wynika, że normatywne rozumienie pojęcia *osoba stale zamieszkująca za granicą*, mogło nie pokrywać się z jego rozumieniem potocznym. Ewentualne różnice w sposobie rozumienia tego pojęcia mogły skutkować powstawaniem nieporozumienia i konfliktów. Rozbieżności mogły dotyczyć w szczególności przypadków wymienionych w punkcie drugim oraz trzecim zaprezentowanego katalogu. W potocznym rozumieniu stałe przebywanie za granicą może kojarzyć się z faktycznym przebywaniem danej osoby poza granicami kraju, która ma zamiar przebywać tam przez czas bliżej nieokreślony i w dającej przewidzieć się przyszłości

¹⁹ Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości z dnia 28 sierpnia 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych, Przemysłu i Handlu, Komunikacji oraz Opieki Społecznej w sprawie wykonania ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniami Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r., z dnia 29 listopada 1930 r. i ustawą z dnia 17 marca 1933 r. (dalej *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*), Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 258-262.

²⁰ *Ibidem*, § 263.

nie zamierza wrócić do ojczystego kraju. Osoby wymienione w punkcie drugim oraz trzecim powyższego katalogu trudno było o taki zamiar podejrzewać, gdyż ich pobyt za granicą został wymuszony przez warunki ekonomiczne. W tej sytuacji, jakkolwiek można było obciążyć ich obowiązkiem stawienia się do poboru za granicą w kraju ich pobytu, to jednak uznanie ich za przebywających stale za granicą trudno byłoby potraktować jako w pełni zasadne.

Po wejściu w życie Ustawy z 1938 r. decyzję o prowadzeniu poboru obywateli polskich przebywających stale za granicą podejmował Minister Spraw Wojskowych. On też określał termin jego prowadzenia oraz kraje, w których należało go prowadzić. Zastosowane rozwiązanie oznaczało większą swobodę upoważnionego organu przy podejmowaniu decyzji w tym przedmiocie. Swoboda ta obejmowała bowiem nie tylko częstotliwość prowadzenia poboru, lecz również kraje, w których miał być prowadzony. Do określenia sposobu przeprowadzenia poboru ustawa upoważniła Ministra Spraw Zagranicznych w porozumieniu z Ministrami Spraw Wojskowych oraz Spraw Wewnętrznych, którzy mieli to uczynić w drodze zarządzenia²¹. W początkowym okresie jej obowiązywania katalog obywateli polskich przebywających za granicą, objętych obowiązkiem stawienia się do poboru, nie uległ zmianie, gdyż nadal był określony przepisami Rozporządzenia wykonawczego z 1934 r.

Ustawa nie określiła też przesłanek, jakie winien uwzględnić upoważniony organ, zarządzając prowadzenie poboru za granicą. W tej sytuacji wydaje się możliwy do przyjęcia pogląd, że organ ten, zarządzając prowadzenie poboru w danym kraju, winien uwzględnić następujące okoliczności:

1. liczbę osób stale zamieszkujących w konkretnym kraju, podlegających obowiązkowi stawienia się do poboru w danym roku kalendarzowym;
2. wiek obowiązanych;
3. możliwość uzupełnienia potrzeb jednostek wojskowych obowiązanymi przebywającymi w kraju;
4. konieczność udzielania odroczeń;
5. możliwość wykorzystania obowiązanych na uzupełnienie potrzeb jednostek wojskowych formowanych na terytorium kraju sojuszniczego w razie konfliktu zbrojnego i opanowania części teryto-

²¹ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (dalej Ustawa z 1938 r.), Dz.U. RP 1938, nr 25, poz. 220, art. 29.

rium kraju ojczystego przez wojska przeciwnika.

W razie zbyt małej liczby osób podlegających obowiązkowi stawienia się do poboru za granicą w miejscu ich przebywania, jego prowadzenie mogło okazać się nieracjonalne. Wymagało to bowiem dużego wysiłku organizacyjnego i pewnych nakładów finansowych, a uzyskane efekty mogły być stosunkowo niewielkie. Jeżeli obowiązani podlegający obowiązkowi stawienia się do poboru za granicą w danym roku kalendarzowym nie przekraczali jeszcze wieku poborowego, zasadne było zrezygnowanie z prowadzenia poboru i wezwanie ich dopiero w następnym roku kalendarzowym. W ten sposób wysiłek organizacyjny związany z prowadzeniem poboru wykorzystany był bardziej racjonalnie. Gdy zasoby poborowych przebywających w kraju i będących w dyspozycji władz wojskowych zabezpieczały uzupełnienie potrzeb jednostek wojskowych, to również można było zastanawiać się nad celowością corocznego prowadzenia poboru za granicą. W sytuacji, gdy pobyt za granicą spowodowany był przesłankami uzasadniającymi udzielenie odroczenia służby wojskowej, prowadzenie poboru również mogło okazać się nieuzasadnione, gdyż i tak nie można było powołać ich do odbycia obowiązkowej służby wojskowej.

Analizując sytuację międzynarodową Polski po wejściu w życie Ustawy z 1938 r., nietrudno było dojść do wniosku, że w niedalekiej przyszłości może zaistnieć konieczność tworzenia jednostek wojskowych polskich sił zbrojnych na terytorium państw sojuszniczych. Z tego względu zasadne było mieć już określoną zdolność do służby wojskowej obywateli polskich przebywających na ich terytoriach, aby w każdej chwili można było ich powołać do spełnienia podstawowego obowiązku polegającego na obronie ojczyzny.

Przesłanką warunkującą wykorzystanie okoliczności zaprezentowanych w powyższym katalogu przy podejmowaniu decyzji o zarządzeniu poboru za granicą przez kompetentny organ państwowy była ich znajomość przez niego. Wydaje się, że w tamtym systemie wejście w ich legalne posiadanie nie było trudne. Ich źródło mogły bowiem stanowić:

1. dokumenty składane przez zainteresowanych obowiązanych do kompetentnych władz krajowych w celu uzyskania ich zgody na wyjazd za granicę;
2. dokumenty składane przez zainteresowanych obowiązanych do właściwych urzędów konsularnych Rzeczypospolitej Polskiej

w celu uzyskania: przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju, odroczenia terminu odbycia służby wojskowej, ulgi w odbywaniu służby wojskowej;

3. dokumenty składane przez zainteresowanych obowiązanych do właściwych urzędów konsularnych Rzeczypospolitej Polskiej w celu określenia ich zdolności do służby wojskowej;

4. dokumenty składane przez zainteresowanych obowiązanych do właściwych urzędów konsularnych Rzeczypospolitej Polskiej w celu uzyskania paszportu lub przedłużenia terminu ważności paszportu posiadanego;

5. inne wiadomości będące w posiadaniu polskich urzędów konsularnych oraz placówek dyplomatycznych.

2. Sposób spełniania obowiązku stawienia się do poboru

Rozporządzenie wykonawcze z 1925 r. dla potrzeb prowadzenia poboru podzieliło obywateli polskich przebywających poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej na trzy kategorie:

1. przebywających na obszarze Wolnego Miasta Gdańska;

2. przebywających w krajach europejskich;

3. przebywających w krajach poza Europą²².

O zakwalifikowaniu obowiązanych do poszczególnych kategorii decydowały dwie przesłanki – miejsce ich zamieszkania oraz miejsce pobytu. W zależności od tych przesłanek różna była właściwość organów, przed którymi spełniali obowiązek stawienia się do poboru, bądź też nie podlegali temu obowiązkowi przez okres przebywania poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej. Decydujący charakter miało jednak miejsce zamieszkania, gdyż przesądzało ono o właściwości komisji poborowej. Natomiast miejsce pobytu przy ustalaniu tej właściwości uwzględniane było tylko wówczas, gdy nie można było jej ustalić przy uwzględnieniu tylko miejsca zamieszkania.

Ci obowiązani, którzy przebywali na obszarze Wolnego Miasta Gdańska, mając miejsce zamieszkania w Polsce, stawali przed komisją poborową właściwą dla ich miejsca zamieszkania. Natomiast mieszkający na obszarze Wolnego Miasta Gdańska oraz przebywający na jego obszarze i nie mający miejsca zamieszkania w Polsce stawali do poboru przed komisją poborową właściwą dla powiatu starogardzkiego. Przed tą komisją stawali również przebywający na jego

²² Rozporządzenie wykonawcze z 1925 r., Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 188.

obszarze, których miejsce zamieszkania w Polsce nie było znane²³.

Obywatele polscy przebywający w krajach europejskich i mający faktyczne miejsce zamieszkania w Polsce stawali do poboru przed komisją poborową właściwą dla ich miejsca zamieszkania²⁴. Natomiast przebywający w tych krajach, którzy nie mieli faktycznego miejsca zamieszkania w kraju, obowiązani byli stawić się do poboru przed jedną z komisji poborowych wskazaną przez dany urząd konsularny, właściwą dla powiatów: Ciechanów, Częstochowa, Katowice, Kościerzyna, Łuniniec, Mołodeczno, Poznań, Przemyśl, Równe, Wilno. Urząd ten uprawniony był również do zmiany komisji poborowej, przed którą obowiązany winien stawić się do poboru²⁵.

Przedmiotowe rozporządzenie nie określiło przesłanek, którymi winien kierować się właściwy urząd konsularny, wskazując komisję poborową w kraju, przed którą obywatel polski przebywający w krajach europejskich i nie mający miejsca zamieszkania w Polsce, miał spełnić obowiązek stawienia się do poboru. Mogło to oznaczać dużą swobodę tych organów w podejmowaniu decyzji z tego zakresu. Swoboda ta mogła skutkować rozbieżnościami pomiędzy treścią przedmiotowych decyzji, wydawanych przez różne urzędy konsularne. Jednakże o faktycznych, a nie tylko potencjalnych, rozbieżnościach można byłoby mówić dopiero po zbadaniu praktyki występującej w tym przedmiocie w okresie objętym treścią artykułu. Wyniki tych badań mogłyby również umożliwić odtworzenia zasad, którymi kierowały się urzędy konsularne podejmując jednostkowe decyzje wskazujące komisję poborową w kraju, przed którą należało spełnić obowiązek stawienia się do poboru.

Dla obowiązanych przebywających w krajach poza Europą obowiązek stawienia się do poboru powstawał w razie ich powrotu do Polski, a także w razie przybycia na obszar Wolnego Miasta Gdańska lub jednego z krajów europejskich na okres dłuższy niż sześć miesięcy. W takich przypadkach obowiązek stawienia się do poboru spełniali na ogólnych zasadach²⁶.

Po wejściu w życie rozporządzenia z 1930 r. zaprezentowany udział obywateli polskich przebywających poza granicami Polski na

²³ *Ibidem*, § 189 oraz 190

²⁴ *Ibidem*, § 191.

²⁵ *Ibidem*, § 192.

²⁶ *Ibidem*, § 222 oraz § 223.

trzy kategorie został nadal utrzymany²⁷. Jednakże zmianie uległ sposób spełniania obowiązku stawienia się do poboru przez niektóre kategorie obowiązanych. Po jego wejściu w życie, osoby mieszkające na obszarze Wolnego Miasta Gdańska oraz przebywające na jego obszarze, które nie miały miejsca zamieszkania w kraju oraz których miejsce zamieszkania w kraju nie było znane, spełniały obowiązek stawienia się do poboru przed komisją poborową właściwą dla powiatu starogardzkiego²⁸. Osoby przebywające na obszarze Wolnego Miasta Gdańska, które miały miejsce stałego zamieszkania w kraju, obowiązek stawienia się do poboru spełniały przed komisją poborową w kraju, właściwą dla ich miejsca zamieszkania. W uzasadnionych przypadkach mogły stawiać przed komisją poborową właściwą dla powiatu starogardzkiego²⁹. Natomiast osoby stale mieszkające w krajach europejskich obowiązek stawienia się do poboru spełniały przed właściwą konsularną komisją poborową, jeżeli pobór za granicą został zarządzony. W przeciwnym przypadku osoby te korzystały z przesunięcia terminu stawienia się do poboru aż do odwołania. Jeżeli jednak osoby te przyjechały do kraju lub na obszar Wolnego Miasta Gdańska na okres dłuższy niż sześć miesięcy, po upływie tego czasu winny spełnić obowiązek stawienia się do poboru na ogólnych zasadach³⁰. Osoby stale przebywające za granicą w krajach poza Europą nadal nie podlegały obowiązkowi stawienia się do poboru. Jednakże w razie ich przyjazdu na obszar Rzeczypospolitej Polskiej, na obszar Wolnego Miasta Gdańska lub do krajów europejskich na okres dłuższy niż sześć miesięcy, po upływie tego czasu obowiązek stawienia się do poboru spełniały na zasadach określonych dla obywateli polskich przebywających za granicą w krajach europejskich³¹.

Obywatele polscy przebywający czasowo za granicą obowiązek stawienia się do poboru spełniali przed właściwą dla nich komisją poborową w kraju³².

Osoby przebywające za granicą, które już stawały do poboru w kraju i zostały uznane za czasowo niezdolne do służby wojskowej, mogły stawić się do ponownego przeglądu przed konsularną komisją

²⁷ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 279 ust. 1.

²⁸ *Ibidem*, § 279 ust. 2.

²⁹ *Ibidem*, § 280.

³⁰ *Ibidem*, § 281.

³¹ *Ibidem*, § 282 ust. 2 i 3.

³² *Ibidem*, § 283.

poborową, jeżeli taka była powołana. W przeciwnym razie mogli uzyskać przesunięcie terminu stawienia się do poboru na ogólnych zasadach³³.

Zaprezentowane zasady spełniania obowiązku stawienia się do poboru obywateli polskich przebywających za granicą, określone Rozporządzeniem wykonawczym z 1930 r., dotyczyły tylko tych, którzy wyjechali z kraju legalnie, zgodnie z obowiązującymi przepisami. Natomiast ci, którzy wyjechali nielegalnie w celu uchylenia się od powszechnego obowiązku wojskowego, nie mogli korzystać z przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju³⁴. Zamieszczenie zaprezentowanego rozwiązania we wskazanym rozporządzeniu wykonawczym skutkowało uniemożliwieniem skorzystania z zawartych w nim regulacji ułatwiających spełnienie obowiązku stawienia się do poboru w terminie bardziej dogodnym dla obowiązanego przez tych, którzy opuścili granice ojczystego kraju w celu uchylenia się od obowiązku służby wojskowej i innych obowiązków składających się na treść pojęcia *powszechny obowiązek wojskowy*. Jego zakres oprócz obowiązku służby wojskowej obejmował również obowiązek zgłoszenia się do spisów poborowych i obowiązek stawienia się do poboru oraz obowiązek meldowania się³⁵. Pozwala też przypuszczać, że zjawisko nielegalnego wyjazdu za granicę przed spełnieniem obowiązku stawienia się do poboru faktycznie miało miejsce i wprowadzenie zaprezentowanego rozwiązania mogło ograniczać jego rozmiar. Jednakże na podstawie treści analizowanych rozwiązań nie da się stwierdzić ani faktu jego występowania, ani jego rozmiaru. Dopiero zbadania praktyki ukształtowanej w tamtym okresie mogłyby potwierdzić bądź wykluczyć prawdziwość tego przypuszczenia.

Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r. dokonało kolejnej zmiany w zakresie miejsca stawiennictwa do poboru obywateli polskich przebywających za granicą.

W okresie jego obowiązywania osoby mieszkające stale na obszarze Wolnego Miasta Gdańska, przebywające tam czasowo i nie mające miejsca stałego zamieszkania w Polsce lub których miejsce zamieszkania w Polsce nie było znane, obowiązek stawienia się do poboru spełniali przed komisją poborową właściwą dla miasta Gdyni³⁶.

³³ *Ibidem*, § 300.

³⁴ *Ibidem*, § 301.

³⁵ *Ustawa z 1924 r.*, tekst jednolity, Dz.U. RP 1928, nr 46, poz. 458, art. 3.

³⁶ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 258.

Przebywający czasowo na obszarze Wolnego Miasta Gdańska, którzy mieli miejsce zamieszkania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej, obowiązek stawienia się do poboru winni spełnić przed komisją poborową właściwą dla ich miejsca zamieszkania w kraju. W uzasadnionych przypadkach osoby te mogły stanąć przed komisją poborową właściwą dla miasta Gdyni, jeżeli w terminie do dnia pierwszego kwietnia wniosły podania do powiatowej władzy administracji ogólnej właściwej dla miejsca zamieszkania w kraju i uzyskały jej pozwolenie na zmianę miejsca spełnienia obowiązku stawienia się do poboru³⁷.

Osoby mieszkające stale w krajach europejskich obowiązek stawienia się do poboru spełniały przed właściwą konsularną komisją poborową, jeżeli pobór za granicą został zarządzony. W przeciwnym przypadku osoby te korzystały z przesunięcia terminu stawienia się do poboru aż do odwołania. W razie przyjazdu ich na obszar Wolnego Miasta Gdańska lub Rzeczypospolitej Polskiej na okres dłuższy niż sześć miesięcy udzielone przesunięcie terminu stawienia się do poboru traciło ważność. Po upływie tego terminu osoby te winny spełnić obowiązek stawienia się do poboru na ogólnych zasadach³⁸.

Dla osób stale mieszkających w krajach poza Europą obowiązek stawienia się do poboru powstawał w razie ich przyjazdu na okres dłuższy niż sześć miesięcy do krajów europejskich, na obszar Wolnego Miasta Gdańska lub Rzeczypospolitej Polskiej. Po upływie tego czasu, obowiązek stawienia się do poboru winny spełnić według zasad określonych dla obywateli polskich stale zamieszkałych w krajach europejskich³⁹.

Obywatele polscy przebywający za granicą czasowo zarówno w krajach europejskich jak też i poza nimi, obowiązek stawienia się do poboru winni spełnić przed właściwą dla nich komisją poborową w kraju⁴⁰.

Poborowi, którzy stawiali do poboru w kraju i zostali uznani za czasowo niezdolnych do służby wojskowej (kategoria zdolności B), a uważani byli za stale zamieszkałych za granicą, obowiązek ponownego stawienia się do poboru spełniali w zależności od miejsca zamieszkania za granicą. Jeżeli mieszkali w krajach europejskich,

³⁷ *Ibidem*, § 259 w zw. z § 120.

³⁸ *Ibidem*, § 260.

³⁹ *Ibidem*, § 261 ust. 2 i 3.

⁴⁰ *Ibidem*, § 262.

spełniali ten obowiązek według zasad przewidzianych dla poborowych, którzy stawali do poboru po raz pierwszy. Jeżeli zaś mieszkali poza Europą, nie podlegali obowiązkowi ponownego stawienia się do poboru. Jeżeli jednak przyjechali do krajów europejskich, na obszar Wolnego Miasta Gdańska lub do kraju na okres trwający dłużej niż sześć miesięcy, po upływie tego czasu, obowiązek ponownego stawiennictwa do poboru spełniali według zasad określonych dla obywateli polskich stale mieszkających w krajach europejskich. Podoficerowie i szeregowcy mieszkający za granicą i stale urlopowani wskutek uznania ich za czasowo niezdolnych do służby wojskowej (kategoria zdolności B) podlegali rewizji lekarskiej dopiero po powrocie do kraju. Wzywaniu tej kategorii obowiązyanych do kraju w celu uregulowania przez nich stosunku do służby wojskowej było zabronione⁴¹.

Zasady spełniania obowiązku stawienia się do poboru przez obywateli polskich przebywających poza granicami kraju, ustalone przepisami Rozporządzenia wykonawczego z 1934 r., obowiązywały również po wejściu w życie Ustawy z 1938 r. aż do czasu uchylecia jego mocy obowiązującej, co nastąpiło z dniem 17 marca 1939 r.

3. Konsularne komisje poborowe oraz konsularne komisje rozpoznawcze

W pierwszych latach obowiązywania Ustawy z 1924 r. konsularne komisje poborowe oraz konsularne komisje rozpoznawcze nie były znane. Było to logicznym następstwem zastosowanego w niej rozwiązania polegającego na tym, że niektóre kategorie osób przebywających poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej obowiązek stawienia się do poboru spełniały przed właściwą dla nich komisją poborową w kraju, niektóre zaś były z tego obowiązku zwolnione bądź też korzystały z przesunięcia terminu jego realizacji. Nie było przewidziane prowadzenie poboru za granicą w krajach, w których mieszkali stale bądź przebywali obywatele polscy. Z tego względu nie istniała potrzeba powoływania za granicą organów, przed którymi mogliby oni spełnić obowiązek stawienia się do poboru. Potrzeba taka zaistniała dopiero po wejściu w życie Rozporządzenia Prezydenta z 1928 r., które wprowadziło taką możliwość. Organami, przed któ-

⁴¹ *Ibidem*, § 265 w zw. z § 260 oraz § 261.

rzymi musieli wypełnić obowiązek stawienia się do poboru za granicą obywatele polscy stale tam mieszkających, były konsularne komisje poborowe oraz konsularne komisje rozpoznawcze. Były one odpowiednikami komisji poborowych oraz komisji rozpoznawczych, funkcjonujących w czasie prowadzenia poboru w kraju. Ich skład, zasady powoływania, uprawnienia oraz tryb działania zostały określone Rozporządzeniem wykonawczym z 1930 r.

W okresie obowiązywania wskazanego wyżej aktu normatywnego w skład konsularnej komisji poborowej wchodziło:

1. kierownik urzędu konsularnego, względnie jego zastępca – jako przewodniczący;

2. attaché wojskowy poselstwa, względnie jego zastępca lub urzędnik konsularny, w miarę możliwości oficer rezerwy;

3. lekarz powołany przez urząd konsularny, w miarę możliwości obywatel polski.

Do każdej konsularnej komisji poborowej powinien być przydzielony jeden urzędnik konsularny w charakterze referenta⁴².

Konsularne komisje poborowe były odpowiednikami komisji poborowych w kraju. Ich skład jednak różnił od krajowych komisji poborowych. W skład tych ostatnich wchodziło bowiem nie jeden, lecz dwóch lekarzy oraz przedstawiciel samorządu terytorialnego. Obecny był także przedstawiciel gminy, z której do poboru stawali poborowi w danym dniu⁴³. Jeżeli uwzględni się miejsce oraz warunki funkcjonowania konsularnych komisji poborowych, występujące różnice wydają się zrozumiałe i można je uznać za całkowicie uzasadnione.

Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r. wprowadziło bardzo wielką zmianę w składzie konsularnych komisji poborowych. Polegała ona na wyeliminowaniu z niej zastępcy attaché wojskowego i zastąpienia go oficerem służby czynnej wyznaczonym przez attaché wojskowego⁴⁴.

Z przepisów Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r. normujących skład konsularnych komisji poborowych wynika, że wymagania dotyczące posiadania stopnia oficera rezerwy przez urzędnika konsularnego wyznaczonego w miejsce zastępcy attaché wojskowego

⁴² *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 286.

⁴³ *Ustawa z 1924 r.*, tekst jednolity, Dz.U. RP 1928, nr 46, poz. 458, art. 17 ust. 1-4.

⁴⁴ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 277 lit. b).

oraz dotyczące posiadania obywatelstwa polskiego przez lekarza powołanego przez urząd konsularny nie miały charakteru bezwzględnie obowiązującego. Ich uwzględnianie zależało więc od możliwości kadrowych występujących na obszarze działania danego urzędu konsularnego. Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r. utrzymało charakter tych wymagań w niezmienionej formie⁴⁵.

W okresie obowiązywania Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r. do zakresu działania konsularnej komisji poborowej należało:

1. orzekanie o zdolności do służby wojskowej osób stających do poboru przed nią;

2. orzekanie o przyznaniu lub odmowie prawa do odroczeń służby wojskowej z tytułu pobierania nauki;

3. orzekanie o przyznaniu lub odmowie prawa do ulg przewidzianych dla osób duchownych⁴⁶.

Zaprezentowany zakres działania konsularnej komisji poborowej był inny niż zakres działania komisji poborowej w kraju. Nie obejmował on bowiem badania stanu zdrowia męskich członków rodziny poborowego ubiegającego się o odroczenie służby wojskowej jako jedynego żywiciela rodziny, kierowania poborowych do szpitali na ekspertyzy lekarskie, ustalania wieku poborowych w przypadku braku dowodów na tę okoliczność. Obejmował natomiast uprawnienie do udzielania odroczeń ze względu na pobieranie nauki, które nie wchodziło w zakres uprawnień komisji poborowych w kraju⁴⁷.

Po wejściu w życie Rozporządzenia wykonawczego z 1934 r., do zakresu działania konsularnej komisji poborowej należało już tylko orzekanie o zdolności do służby wojskowej⁴⁸. Był to więc zakres węższy niż komisji poborowej w kraju, która także orzekała o przyznaniu ulgi osobom duchownym, polegającej na zaliczeniu do pospolitego ruszenia bez poddawania ich badaniom lekarskim⁴⁹.

Orzekając o zdolności do służby wojskowej osób stających do poboru, konsularna komisja poborowa, podobnie jak komisja poborowa w kraju, mogła zaliczać badanych do każdej kategorii zdolności do

⁴⁵ *Ibidem*, § 277 ust. 1 lit. b) i c).

⁴⁶ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 287.

⁴⁷ *Ibidem*, § 39

⁴⁸ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 278.

⁴⁹ *Ustawa z 1924 r.*, tekst jednolity, Dz.U. RP 1933, nr 60, poz. 455, art. 67 ust. 2 w zw. z art. 57.

służby wojskowej (A, B, C, D lub E). W przeciwieństwie jednak do komisji poborowej obowiązki należące do lekarzy komisji poborowej wykonywał tylko jeden lekarz konsularnej komisji poborowej. Nie można też było kierować badanych na ekspertyzy lekarskie oraz na przymusowe leczenie w szpitalach publicznych. Określanie zdolności do służby wojskowej odbywało się na podstawie wyników badań przeprowadzonych przez lekarza wchodzącego w jej skład oraz na podstawie dokumentacji lekarskiej przedstawionej przez zainteresowanego obywatela⁵⁰.

Uprawnienia konsularnych komisji poborowych w zakresie udzielania odroczeń służby wojskowej obejmowały tylko poborowych pobierających naukę. Z tego tytułu mogły udzielić odroczenia:

1. uczniom ostatnich klas szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich;
2. studentom szkół akademickich oraz uczniom (słuchaczom) zwyczajnym (rzeczywistym) innych zakładów naukowych państwowych lub prywatnych uznanych przez państwo za równorzędne, a także wyższych zakładów naukowych zagranicznych uznanych przez ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego za równorzędne z krajowymi;
3. studiującym teologię wyznań chrześcijańskich w celu uzyskania święceń duchownych;
4. uczniom zakładów rabinackich przygotowujących się do stanu duchownego;
5. absolwentom szkół rabinackich w ciągu dwóch lat od ich ukończenia w celu uzyskania stanowiska duchownego;
6. terminującym w rzemiośle u majstrów oraz w handlu.

Na podstawie tytułów określonych w powyższym katalogu odroczenie mogło być udzielone najdalej do:

1. wymienionym w punkcie 1 – terminu wcielenia poborowych (ochotników) odbywających skróconą czynną służbę wojskową w tym roku kalendarzowym, w którym kończyli 22 lata;
2. wymienionym w punkcie 2 – terminu wcielenia poborowych (ochotników) odbywających skróconą czynną służbę wojskową w tym roku kalendarzowym, w którym kończyli 23 lata;
3. wymienionym w punktach 3-5 – terminu wcielenia poborowych

⁵⁰ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 287 lit. a) oraz § 290 lit. a) i b); *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 281.

(ochotników) odbywających skróconą czynną służbę wojskową w tym roku kalendarzowym, w którym kończyli 25 rok życia;

4. wymienionym w punkcie 6 – terminu wcielenia poborowych w tym roku kalendarzowym, w którym kończyli 22 rok życia⁵¹.

Przyznanie ulgi polegało na zaliczeniu do pospolitego ruszenia bez broni bez poddawania przeglądowi lekarskiemu i ustalaniu zdolności do służby wojskowej niektórych osób duchownych. Objęci nią byli:

1. duchowni wyznania katolickiego, którzy otrzymali święcenia;
2. zakonnicy wyznania katolickiego, którzy złożyli śluby;
3. uczniowie seminariów katolickich oraz nowicjusze zakonów i zgromadzeń katolickich;
4. duchowni uznanych przez państwo innych wyznań chrześcijańskich, którzy otrzymali wyższe święcenia oraz zakonnicy tych wyznań, którzy złożyli uroczyste śluby zakonne;
5. zatwierdzeni przez władzę rządową rabini i podrabini;
6. duchowni innych wyznań niechrześcijańskich uznanych przez państwo⁵².

W okresie obowiązywania Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r. konsularne komisje poborowe mogły być zwoływane przez polskie urzędy konsularne tylko w krajach europejskich. Zwołanie takiej komisji mogło nastąpić w razie:

1. dobrowolnego zgłoszenia się obywateli polskich stale przebywających za granicą w celu uregulowania swego stosunku do służby wojskowej;
2. zarządzenia poboru.

Jeżeli pobór za granicą nie był zarządzony, to każdorazowe zwołanie konsularnej komisji poborowej wymagało upoważnienia Ministra Spraw Zagranicznych w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych oraz ministrem Spraw Wewnętrznych⁵³. Po wejściu w życie Rozporządzenia wykonawczego z 1934 r., konsularne komisje poborowe mogły być zwoływane tylko w razie zarządzenia poboru za gra-

⁵¹ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 287 lit. b) w zw. z art. 61 *Ustawy z 1924 r.*, tekst jednolity, Dz.U. RP 1928, nr 46, poz. 458.

⁵² *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 287 lit b) w zw. z art. 55 ust. 1 *Ustawy z 1924 r.*, tekst jednolity, Dz.U. RP 1928, nr 46, poz. 458.

⁵³ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 285 w zw. z § 284 ust. 1 i 2.

nicą przez Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrem Spraw Zagranicznych⁵⁴. Nie było więc już możliwości jej zwołania w przypadku wymienionym w punkcie 1 zaprezentowanego katalogu.

Osoby, które spełniły obowiązek stawienia się do poboru przed konsularną komisją poborową, otrzymywały poświadczenie lub dokumenty stwierdzające ich stosunek do służby wojskowej⁵⁵.

W związku z funkcjonowaniem konsularnych komisji poborowych, na urzędy konsularne zostały nałożone dodatkowe zadania. Po wejściu w życie Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r. polegały one na przesyłaniu do powiatowych władz administracji ogólnej wyciągów z list poborowych i wyciągów ewidencyjnych dla osób, które stały przed konsularną komisją poborową. Przedmiotowe wyciągi winny być przesłane niezwłocznie po zakończeniu poboru. Obowiązkiem tym został obarczony kierownik urzędu konsularnego⁵⁶. Po wejściu w życie Rozporządzenia wykonawczego z 1934 r., urząd konsularny wpisywał wyniki poboru do rejestru danego rocznika oraz zawiadamiał o nich powiatowe władze administracji ogólnej. Te zaś na tej podstawie wpisywały je do list poborowych⁵⁷.

W okresie obowiązywania Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r. konsularne komisje rozpoznawcze zwoływane były tylko w przypadku prowadzenia za granicą poboru obowiązkowego⁵⁸. Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r. wprowadziło niewielką zmianę w tym zakresie. Polegała ona na dodaniu zapisu przewidującego zwołanie tego organu tylko wtedy, gdy powstały sprawy wymagające jego rozstrzygnięcia⁵⁹. Oznaczało to, że w okresie jego obowiązywania sam fakt zarządzenia poboru za granicą nie przesądzał jeszcze o konieczności zwołania konsularnej komisji rozpoznawczej.

W okresie obowiązywania Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r. do zakresu działania konsularnych komisji rozpoznawczych należało:

1. ponowne badanie stanu zdrowia i orzekanie o fizycznej zdolno-

⁵⁴ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 275.

⁵⁵ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 293; *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 284.

⁵⁶ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 292 ust. 1.

⁵⁷ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 283.

⁵⁸ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 312.

⁵⁹ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 301.

ści do służby wojskowej obowiązanych, w stosunku do których wystąpiła różnica zdań pomiędzy członkami konsularnej komisji poborowej;

2. ponowne badanie i orzekanie o zdolności do służby wojskowej w przypadku unieważnienia lub uchylecia w trybie nadzoru orzeczeń konsularnej komisji poborowej⁶⁰.

Zakres ten był węższy niż zakres działania komisji rozpoznawczej w kraju. Nie obejmował bowiem badania zdolności do pracy mężczyzn będących członkami rodziny poborowego, ubiegającego się o odroczenie służby wojskowej jako jedyne go żywiciela rodziny. Rozwiązanie to było logicznym następstwem zakresu działania konsularnych komisji poborowych. Konsularne komisje poborowe nie były uprawnione do odraczania służby wojskowej jedynym żywicielom rodzin. Wobec tego nie było potrzeby orzekania o zdolności do pracy członków ich rodzin.

Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r. nie zmieniło katalogu spraw należących do zakresu działania konsularnej komisji rozpoznawczej⁶¹. Orzeczenia konsularnych komisji poborowych były ostateczne⁶². Oznaczało to, że nie przysługiwało od nich środki odwoławcze i nie mogły być zmieniane w administracyjnym toku instancji.

W okresie obowiązywania Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r. w skład konsularnej komisji rozpoznawczej wchodziło:

1. kierownik generalnego urzędu konsularnego względnie jego zastępca;

2. attaché wojskowy poselstwa, względnie wyższy urzędnik konsularny, w miarę możliwości posiadający stopień oficera rezerwy;

3. dwaj lekarze powołani przez generalny konsulat, w miarę możliwości obywatele polscy⁶³.

Liczba członków konsularnych komisji rozpoznawczych była więc mniejsza niż komisji rozpoznawczych w kraju o dwie osoby⁶⁴.

⁶⁰ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 313 ust. 1.

⁶¹ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 303 ust. 1.

⁶² *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 313 ust. 2; *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 303 ust. 2.

⁶³ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 314 ust. 1.

⁶⁴ *Ustawa z 1924 r.*, tekst jednolity, Dz.U. RP 1928, nr 46, poz. 458, art. 21 ust.1.

Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r. dokonało niewielkich zmian w składzie konsularnych komisji rozpoznawczych. Polegały one na zastąpieniu kierownika generalnego urzędu konsularnego oraz jego zastępcy na stanowisku przewodniczącego wyższym urzędnikiem konsularnym. Ponadto zmianie uległa kompetencja organów w zakresie powoływania lekarzy konsularnej komisji rozpoznawczej. W okresie obowiązywania Rozporządzenia wykonawczego z 1934 r. uprawnienie to należało do przewodniczącego konsularnej komisji rozpoznawczej⁶⁵.

Konsularne komisje rozpoznawcze urzędowały w lokalach generalnego konsulatu Rzeczypospolitej Polskiej. W krajach, w których nie było konsulatów generalnych, Minister Spraw zagranicznych mógł zwołać konsularną komisję rozpoznawczą przy jednym z urzędów konsularnych i wyznaczyć na jej przewodniczącego kierownika tego urzędu. W takim przypadku, w skład konsularnej komisji rozpoznawczej nie mogły wchodzić osoby, które w składzie konsularnych komisji poborowych brały udział w wydawaniu orzeczeń rozpatrywanych przez konsularną komisję rozpoznawczą⁶⁶. Po wejściu w życie Rozporządzenia wykonawczego z 1934 r., konsularne komisje rozpoznawcze zwoływane były przy jednym z urzędów konsularnych⁶⁷.

Konsularna komisja rozpoznawcza, podobnie jak konsularna komisja poborowa, nie mogła kierować osób badanych na ekspertyzy szpitalne⁶⁸.

Orzeczenia konsularnej komisji rozpoznawczej oraz nadane przez jej wojskowego członka przeznaczenia do rodzaju służby wojskowej wpisywane były przez niego do listy rozpoznawczej oraz do wyciągów z listy poborowej nadesłanych przez urzędy konsularne. Wyciągi te podlegały odesłaniu do urzędu konsularnego, który jej nadesłał⁶⁹. Po wejściu w życie Rozporządzenia wykonawczego z 1934 r., orzeczenia konsularnych komisji rozpoznawczych wpisywane były do listy roz-

⁶⁵ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 302 lit. a) i c).

⁶⁶ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 314 ust. 2 i 3.

⁶⁷ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 301.

⁶⁸ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 314 ust. 4; *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 302 ust. 4.

⁶⁹ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 315 ust. 3 i 4.

poznawczej oraz do wyciągów z rejestrów nadesłanych przez urzędy konsularne. Przedmiotowe rejestry, po uzupełnieniu ich wpisami przez wojskowego członka konsularnej komisji rozpoznawczej, przesyłane były do urzędów konsularnych, które je nadesłały⁷⁰.

Poczynając od dnia wejścia w życie Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r., urzędy konsularne zostały obciążone obowiązkiem zawiadamiania właściwej powiatowej władzy administracji ogólnej w kraju, o każdym stwierdzonym przypadku uchylenia się danej osoby od poboru. Nakładając ten obowiązek, wyposażono urzędy konsularne w prawne możliwości działania do których należały:

1. odmowa wydania paszportu obowiązanemu do powrotu do kraju;

2. odmowa przedłużenia ważności paszportu obowiązanemu do powrotu do kraju;

3. odmowa wykonania jakiegokolwiek czynności konsularnej, mogącej ułatwić lub przedłużyć pobyt za granicą obowiązanego do powrotu do kraju⁷¹.

Należyta realizacja tego obowiązku przez urzędy konsularne mogła skutkować bardziej efektywnym egzekwowaniem nie tylko obowiązku stawienia się do poboru, lecz również obowiązku odbycia służby wojskowej.

4. Przesuwanie terminu stawienia się do poboru w kraju

Institucja przesunięcia terminu stawienia się do poboru mogła być stosowana tylko do tych obowiązanym, którzy przebywali poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej i mieli obowiązek stawienia się do poboru w kraju. Znana była wszystkim rozporządzeniom wykonawczym, regulującym problematykę poboru w okresie stanowiącym ramy czasowe artykułu. Polegała ona na tym, że uprawniony organ państwowy, działając na podstawie obowiązujących wtedy przepisów prawa, w drodze decyzji administracyjnej określał obowiązanemu późniejszy termin stawienia się do poboru w kraju niż wynikający bezpośrednio z rozwiązań prawnych obowiązujących w tym zakresie.

⁷⁰ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 304 ust. 1-3.

⁷¹ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 322 ust. 2; *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 311 ust. 2.

Instytucja ta mogła mieć szersze zastosowanie po wejściu w życie Rozporządzenia wykonawczego z 1925 r., gdyż w okresie jego obowiązywania nie było możliwości spełnienia obowiązku stawienia się do poboru za granicą Rzeczypospolitej Polskiej, bezpośrednio w kraju stałego zamieszkania obowiązanego. Poczynając od dnia wejścia w życie Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r., liczba obowiązań, która mogła korzystać z przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju, uległa zmniejszeniu, gdyż część z nich mogła spełniać obowiązek stawienia się do poboru za granicą, w kraju stałego zamieszkania bądź w kraju pobytu.

W okresie obowiązywania Rozporządzenia wykonawczego z 1925 r. kierownik urzędu konsularnego uprawniony był do przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju obywatelom polskim zamieszkałym w krajach europejskich. Sposób postępowania tego organu zależał od tytułu, na podstawie którego zainteresowany poborowy ubiegał się o przesunięcie tego terminu. Tytułem prawnym, stanowiącym podstawę prawną przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju, mogło być:

1. spełnienie przez poborowego warunków do uzyskania odroczenia służby w wojsku stałym;

2. niezdolność do służby w wojsku stałym z powodu choroby lub wad fizycznych stwierdzona wstępnym badaniem⁷².

Przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju kierownik urzędu konsularnego udzielał na podstawie udokumentowanej prośby zainteresowanego⁷³.

Pobierającym naukę, którzy spełniali warunki do uzyskania odroczenia służby wojskowej z tego tytułu, wskazany organ przesuwał termin stawienia się do poboru w kraju, wśród nich:

1) uczniom szkół średnich ogólnokształcących oraz uznanych za równorzędne z nimi szkół zawodowych;

2) słuchaczom zwyczajnym wyższych zakładów naukowych;

3) odbywającym nowicjat zakonny;

4) studiującym teologię wyznania katolickiego i innych wyznań chrześcijańskich w celu uzyskania święceń kapłańskich;

5) posiadającym wykształcenie średnie lub wyższe i odbywającym za granicą praktykę w zakładach handlowych, przemysłowych lub

⁷² Rozporządzenie wykonawcze z 1925 r., Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 193.

⁷³ *Ibidem*, § 195.

rolniczych⁷⁴.

Poborowym spełniającym kryteria do odroczenia służby wojskowej na podstawie tych tytułów przesuwał termin stawienia się do poboru na czas, na jaki przysługiwało odroczenie służby wojskowej, to jest:

1. poborowym wymienionym w punkcie pierwszym powyższego katalogu – do 23 lat życia;

2. wymienionym w pozostałych punktach katalogu – do 26 lat życia⁷⁵.

Decyzję dotyczącą przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju kierownik urzędu konsularnego wpisywał do listy orzeczeń konsulatu, a zainteresowanemu obowiązanemu przysyłał lub wydawał odpowiednie zaświadczenie⁷⁶. Przedmiotowe listy urzędy konsularne zakładały w terminie do dnia 15 lutego dla osób, które w terminie do dnia 1 lutego złożyły podania o przesunięcie terminu stawienia się do poboru w kraju lub o zwolnienie z tego obowiązku. Listy zakładane były oddzielnie dla każdego rocznika⁷⁷. Ten sposób ich zakładania, ułatwiał posługiwanie się nimi.

W razie ubiegania się poborowego o przesunięcie terminu stawienia się do poboru w kraju wskutek spełnienia warunków do odroczenia służby wojskowej jako jedynemu żywicielowi rodziny, właścicielowi odziedziczonego gospodarstwa rolnego, pobierającemu naukę w zakładzie rabinackim oraz w ciągu dwóch lat od jego ukończenia w celu uzyskania stanowiska duchownego, a także terminującemu w rzemiośle u majstra cechowego, kierownik urzędu konsularnego przysyłał wniesione przez niego podanie wraz z dołączonymi do niego dokumentami oraz swoim wnioskiem do właściwej władzy administracyjnej I instancji w kraju w celu wydania decyzji. Wraz z wysłaniem dokumentów sprawy do kraju udzielał poborowemu tymczasowego przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju do dnia 20 września danego roku kalendarzowego. W razie uwzględnienia przez władzę administracyjną I instancji w kraju prośby zainteresowanego o przesunięcie terminu stawienia się do poboru, dokument o tymczasowym przesunięciu terminu podlegał wymianie na za-

⁷⁴ *Ibidem*, § 193 lit. a) w zw. z § 197.

⁷⁵ *Ibidem*, § 197.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, § 196.

świadczenie stwierdzające ten fakt⁷⁸.

W razie odmownego załatwienia prośby zainteresowanego o przesunięcie terminu stawienia się do poboru w kraju, należało niezwłocznie powiadomić go o tym fakcie oraz wezwać do stawienia się przed właściwą komisją poborową na własny koszt, w terminie między 20 a 30 września tego samego roku kalendarzowego⁷⁹.

W przypadku, gdy prośba poborowego o przesunięcie terminu stawienia się do poboru w kraju nie została uwzględniona, przysługiwało mu wniesienie odwołania. Zażalenie należało wnieść do władz administracyjnych II instancji w terminie czternastu dni od dnia otrzymania odmowy. Od podobnej decyzji organu II instancji odwołanie nie przysługiwało. Gdy władze administracyjne II instancji nie mogły osiągnąć porozumienia, wówczas z urzędu przekazywały sprawę Ministrowi Spraw Wojskowych, który rozstrzygał ją ostatecznie⁸⁰. Wniesienie zażalenia nie zwalniało poborowego z obowiązku stawienia się przed właściwą komisją poborową w kraju⁸¹. Rozwiązanie to mogło powstrzymać zainteresowanych obowiązanych przed pochopnym wnoszeniem środka odwoławczego, gdyż nie pozwalało ono zyskać na czasie, wskutek nadania decyzji odmownej charakteru natychmiastowej wykonalności przed uprawomocnieniem się jej.

W przypadku zwrócenia się poborowego o przesunięcie mu terminu stawienia się do poboru w kraju ze względu na występujące u niego kalectwo lub chorobę skutkujące niezdolnością do służby w wojsku stałym, rozstrzygnięcie sprawy przez kierownika urzędu konsularnego następowało na podstawie wyników wstępnego ustalenia zdolności poborowego do służby wojskowej przez komisję badań wstępnych⁸².

Komisję badań wstępnych zwoływał każdego roku kierownik urzędu konsularnego w okresie od 20 lutego do 1 kwietnia. W jej skład wchodził:

1. kierownik urzędu konsularnego jako jej przewodniczący;
2. attaché wojskowy względnie urzędnik konsularny, w miarę

⁷⁸ *Ibidem*, § 198 oraz 199.

⁷⁹ *Ibidem*, § 200.

⁸⁰ *Rozporządzenie wykonawcze z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 203 w zw. z art. 60 ust. 6 i 7 *Ustawy z 1924 r.*

⁸¹ *Rozporządzenie wykonawcze z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 203.

⁸² *Ibidem*, § 204.

możności posiadający stopień oficera rezerwy;

3. lekarz powołany przez urząd konsularny, w miarę możliwości obywatel polski⁸³.

Wymagania dotyczące posiadania stopnia oficera rezerwy przez urzędnika konsularnego oraz obywatelstwa polskiego przez lekarza, powołanych do składu komisji badań wstępnych, nie miały charakteru bezwzględnego. Zależało to od możliwości kadrowych występujących na obszarze objętym zasięgiem działania konsulatu powołującego tę komisję. Poborowy ubiegający się o przesunięcie terminu stawienia się do poboru w kraju ze względu na występujące u niego schorzenia lub ułomności winien wpłacić w urzędzie konsularnym odpowiednią kwotę, stanowiącą honorarium dla lekarza wchodzącego w skład komisji badań wstępnych⁸⁴.

Przed rozpoczęciem badania lekarskiego, kierownik urzędu konsularnego w obecności poborowych poddawanych badaniu odbierał od lekarza przyrzeczenie, że orzeczenie wyda według najlepszej wiedzy i sumienia⁸⁵.

Wstępne badanie lekarskie odbywało się w obecności wszystkich członków komisji⁸⁶.

Przesunięcie terminu stawienia się do poboru w kraju ze względu na występującą u poborowego chorobę lub wadę fizyczną mogło nastąpić tylko w przypadku uznania poborowego za czasowo niezdolnego do służby wojskowej (kategoria zdolności b). Przesunięcie to następowało do następnego roku. Zainteresowany poborowy w następnym roku kalendarzowym mógł ponownie ubiegać się o przesunięcie terminu powołania i uzyskać je⁸⁷. Jeżeli natomiast komisja badań wstępnych uznała poborowego za zdolnego do służby wojskowej (kategoria zdolności a), to nie uzyskiwał on przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju i miał obowiązek stawienia się przed właściwą komisją poborową w kraju między 20 a 30 września danego roku kalendarzowego⁸⁸.

Jeżeli komisja badań wstępnych uznała poborowego za zdolnego do służby w pospolitym ruszeniu z bronią (kategoria zdolności c) lub

⁸³ *Ibidem*, § 207 ust. 1.

⁸⁴ *Ibidem*, § 208.

⁸⁵ *Ibidem*, § 210.

⁸⁶ *Ibidem*, § 211.

⁸⁷ *Ibidem*, § 213 lit. c).

⁸⁸ *Ibidem*, § 213 lit. d).

bez broni (kategoria zdolności d), to podlegał on prowizorycznie zaliczeniu do tego rodzaju służby, a decyzja ta wymagała zatwierdzenia przez właściwą komisję poborową w kraju. Gdyby właściwa komisja poborowa w kraju, nie uznała wyników komisji badań wstępnych i odmówiła uznania poborowego za zdolnego do służby w pospolitym ruszeniu z bronią lub bez broni, to w takim przypadku kierownik urzędu konsularnego polecał poborowemu stawić się przed tą komisją na własny koszt pomiędzy 20 a 30 września tego samego roku kalendarzowego⁸⁹.

Decyzja komisji stwierdzona była zaświadczeniem wydawanym badanemu, które służyło w kraju za dowód jego stosunku prawnego do obowiązku służby wojskowej⁹⁰.

Kierownik urzędu konsularnego był uprawniony do przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju każdej osobie w wieku 21 oraz 22 lat, która udowodniła, że jest obłożnie chora lub nie ma środków na przejazd do kraju. Osoby takie obowiązane były stawić się do poboru w kraju na własny koszt pomiędzy 20 a 30 września najpóźniej w roku kalendarzowym, w którym kończyły 23 lata życia. Przesunięcie terminu powołania z powyższych względów kierownik konsulatu odnotowywał w liście orzeczeń konsulatu⁹¹.

Po wejściu w życie rozporządzenia wykonawczego z 1930 r., jeżeli pobór za granicą w krajach europejskich nie był zarządzony, kierownik urzędu konsularnego udzielał obowiązującym przesunięcia terminu stawienia się do poboru aż do odwołania i przysyłał im odpowiednie zaświadczenie. Takie samo zaświadczenie otrzymywali obowiązani przebywający za granicą w krajach poza Europą⁹². W okresie obowiązywania tego aktu normatywnego przesunięcie przez kierownika urzędu konsularnego terminu stawienia się do poboru w kraju mogły też uzyskać z ważnych powodów osoby przebywające w krajach europejskich czasowo. Ważnymi powodami w rozumieniu tegoż aktu wykonawczego, uzasadniającymi przesunięcie terminu stawienia się do poboru w kraju, były: choroba, ubóstwo, praca zarobkowa, studia. Przesunięcia z tych względów mogły być udzielane:

1. posiadającym warunki do pełnienia skróconej czynnej służby

⁸⁹ *Ibidem*, § 213 lit. b).

⁹⁰ *Ibidem*, § 214.

⁹¹ *Ibidem*, § 216 ust. 1.

⁹² *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 294 ust. 1.

wojskowej – najdłużej do 1 lipca roku kalendarzowego, w którym kończyły 23 rok życia;

2. odbywającym studia, dla których przewidziane było odroczenie służby wojskowej do 25 rok życia – do 1 lipca roku kalendarzowego, w którym kończyły 25 rok życia;

3. pozostałym poborowym – najdłużej do 1 września roku kalendarzowego, w którym kończyły 23 rok życia⁹³.

Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r. skreśliło z katalogu przesłanek wyliczonych w poprzednim akapicie pracę zarobkową. Natomiast maksymalne terminy przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju nie uległy zmianie. Udzielone na jego podstawie przesunięcia wspomnianego terminu traciły ważność w razie przyjazdu wyżej wymienionych obowiązanym na teren Wolnego Miasta Gdańska lub do kraju oraz w razie zarządzenia poboru za granicą⁹⁴.

Osoby, które już stawały do poboru w kraju i zostały uznane przez właściwą komisję poborową za czasowo niezdolne do służby wojskowej (kategoria zdolności B), mogły uzyskać przesunięcie terminu stawienia się do poboru na ogólnych zasadach⁹⁵. Podobne rozwiązanie zostało przyjęte w Rozporządzeniu wykonawczym z 1934 r.⁹⁶

Uprawnieniu urzędów konsularnych do przesuwania terminu stawienia się do poboru w kraju towarzyszył obowiązek sporządzania i przesyłania do właściwych władz administracyjnych w kraju szeregu dokumentów. Ich katalog obejmował:

1. wyciągi z listy orzeczeń konsulatu dotyczące poborowych, których stan zdrowia był badany przez komisję badań wstępnych;

2. wykaz imienny poborowych, którym kierownik urzędu konsularnego przesunął termin stawienia się do poboru w kraju bez względu na przyczynę przesunięcia.

Dokumenty te powinny być przesłane w terminie do 15 kwietnia każdego roku kalendarzowego⁹⁷. Władze administracyjne I instancji w kraju, po otrzymaniu wykazów i wyciągów wymienionych w powyższym katalogu, uzupełniały dane list poborowych oraz powiada-

⁹³ *Ibidem*, § 294 ust. 2-4.

⁹⁴ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 285.

⁹⁵ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 300.

⁹⁶ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 289.

⁹⁷ *Rozporządzenie wykonawcze z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 219 ust. 1 lit. a)-d).

miały o ich treści powiatowe komendy uzupełnień⁹⁸.

W okresie obowiązywania Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r. na kierowniku urzędu konsularnego spoczywał już tylko obowiązek przesyłania do powiatowych władz administracji imiennego wykazu poborowych, którym przesunął termin stawienia się do poboru w kraju. Obowiązek ten powinien zrealizować w terminie do 1 lipca danego roku kalendarzowego⁹⁹. Po wejściu w życie rozporządzenia wykonawczego z 1934 r., obowiązek kierownika urzędu konsularnego dotyczący przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju został poszerzony o powiadamianie również o odmowie przesunięcia tego terminu¹⁰⁰. Rozwiązania zastosowane w tym przedmiocie w rozporządzeniach wykonawczych po utracie mocy obowiązującej w Rozporządzeniu wykonawczym z 1925 r. było prostym następstwem faktu, że nie przewidywały one ustalania zdolności do służby wojskowej przez komisję badań wstępnych i przesuwania terminu stawienia się do poboru w kraju ze względu na schorzenia i ułomności występujące u zainteresowanego obowiązanego, skutkujące jego niezdolnością do służby wojskowej.

Terminowe przesyłanie informacji o przesunięciu terminu stawienia się do poboru w kraju pozwalało władzom administracyjnym, odpowiedzialnym za przygotowanie i przeprowadzenie poboru, na utrzymanie w stałej aktualności dokumentacji związanej z realizacją tego obowiązku. Jednocześnie nie obciążało ich wykonywaniem czynności związanych z ustaleniem przyczyn niestawienia się do poboru w kraju osób, na których taki obowiązek w danym roku kalendarzowym spoczywał. W sumie więc właściwy obieg tych informacji usprawniał pracę tych organów.

5. Zwalnianie z obowiązku stawienia się do poboru kraju

Zwolnienie z obowiązku stawienia się do poboru w kraju oznaczało, że obowiązanemu, któremu go udzielono, już nie musiał dotrzymać terminu wynikającego z obowiązujących rozwiązań prawnych, zaś organy państwowe nadzorujące i egzekwujące realizację tego obowiązku nie mogły żądać od niego stawienia się do poboru i nie mogły w stosunku do niego stosować sankcji za jego niespełnienie.

⁹⁸ *Ibidem*, § 221.

⁹⁹ *Rozporządzenie wykonawcze z 1930 r.*, Dz.U. RP 1930, nr 31, poz. 270, § 299.

¹⁰⁰ *Rozporządzenie wykonawcze z 1934 r.*, Dz.U. RP 1934, nr 83, poz. 757, § 288.

Zwalnianie z obowiązku stawienia się do poboru w kraju nie miało tak szerokiego zastosowania jak przesuwanie terminu stawienia się do poboru. Katalog obowiązanych mogących skorzystać z instytucji zwolnienia z obowiązku stawienia się do poboru w kraju był znaczenie węższy od katalogu obowiązanych mogących skorzystać z przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju.

W okresie obowiązywania Rozporządzenia wykonawczego z 1925 r. zwolnienie od obowiązku stawienia się przed komisją poborową w kraju kierownik urzędu konsularnego mógł udzielić obywatelom polskim przebywającym w krajach europejskich, którzy:

1. ze względu na występujące u nich kalectwo lub chorobę byli całkowicie niezdolnymi do służby wojskowej;

2. byli osobami duchownymi w rozumieniu art. 51 Ustawy z 1924 r.¹⁰¹

W przypadku zwrócenia się poborowego o zwolnienie z obowiązku stawienia się do poboru w kraju ze względu na występujące u niego kalectwo lub chorobę skutkujące niezdolnością do służby w wojsku stałym rozstrzygnięcie sprawy przez kierownika urzędu konsularnego następowało na podstawie wyników wstępnego ustalenia zdolności poborowego do służby wojskowej przez komisję badań wstępnych¹⁰². Problematyka powoływania komisji badań wstępnych, jej składu oraz podstawowych zasad funkcjonowania zostały zaprezentowane w poprzednim fragmencie artykułu, poświęconemu przesuwaniu terminu stawienia się do poboru w kraju.

Zwolnienie z obowiązku stawienia się do poboru w kraju następowało tylko w razie uznania badanego za zupełnie niezdolnego do służby wojskowej (kategoria zdolności e). Zwolnienie to udzielane było bezterminowo¹⁰³. Decyzja komisji potwierdzona była zaświadczeniem wydawanym badanemu, które służyło w kraju za dowód jego unormowanego stosunku do obowiązku służby wojskowej¹⁰⁴.

Obowiązani z kategorii osób duchownych w rozumieniu art. 51 Ustawy z 1924 r. zaliczani byli do pospolitego ruszenia bez ustalania ich zdolności do służby wojskowej. Wpisu dokonywał kierownik urzędu konsularnego na podstawie umotywowanego i należycie udokumentowanego podania zainteresowanego. W razie jego uwzględ-

¹⁰¹ *Rozporządzenie wykonawcze z 1925 r.*, Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 194.

¹⁰² *Ibidem*, § 204

¹⁰³ *Ibidem*, § 213 lit a).

¹⁰⁴ *Ibidem*, § 214.

nienia przesyłał zainteresowanemu poświadczenie według ustalonego wzoru¹⁰⁵.

Ze zwolnienia z obowiązku stawienia się do poboru w kraju na podstawie powyższego tytułu mogli korzystać:

1. duchowni uznanych przez państwo wyznań chrześcijańskich, którzy otrzymali wyższe święcenia lub zostali ordynowani;
2. klerycy katolicy oraz nowicjusze zakonni, którzy dostali tonsurę;
3. zakonnicy, którzy złożyli uroczyste śluby zakonne;
4. zatwierdzeni przez władzę rządową rabini i podrabini;
5. duchowni innych uznanych wyznań niechrześcijańskich.

Powołanie do służby tej kategorii obowiązanych mogło nastąpić dopiero po uprzednim określeniu ich zdolności do służby wojskowej. W czasie służby mogli być wykorzystani do wykonywania czynności duszpasterskich. Klerycy oraz nowicjusze zakonni, którzy dostali tonsurę, mogli być użyci w czasie służby jako sanitariusze¹⁰⁶.

Rozwiązanie dotyczące zwalniania określonych kategorii osób duchownych od obowiązku stawienia się do poboru w kraju można uznać za racjonalne i w pełni uzasadnione. Zasadnicze skutki ich stawiennictwa do poboru polegały na skierowaniu ich do określonej formy służby. Rezygnowano natomiast z ustalania faktycznej zdolności do służby wojskowej. Nie było więc merytorycznych przeszkód, aby stało się to z pominięciem właściwej komisji poborowej w kraju. W ten sposób ułatwiano życie zainteresowanych poborowych. W efekcie mogło to skutkować również kształtowaniem pozytywnych postaw tej części obowiązanych do obowiązku służby wojskowej.

W związku z ubieganiem się poborowych o zwolnienie z obowiązku stawienia się do poboru w kraju, na właściwych urządach konsularnych spoczywał obowiązek przesłania do właściwej władzy administracyjnej I instancji w kraju następujących dokumentów:

1. wyciągów z listy orzeczeń konsulatu dotyczących tych poborowych, których stan zdrowia był badany;
2. wykazów imienny osób, które zostały zaliczone do pospolitego ruszenia bez poddawania przeglądowi lekarskiemu i zwolnione z obowiązku stawienia się do poboru w kraju.

Dokumenty te powinny być sporządzone i przesłane w terminie do dnia 15 kwietnia każdego roku kalendarzowego, więc w tym sa-

¹⁰⁵ *Ibidem*, § 194 lit. b) w zw. z § 205.

¹⁰⁶ Ustawa z 1924 r., Dz.U. RP 1924, nr 61, poz. 609, art. 51.

mym co dokumenty związane z przesunięciem terminu stawienia się do poboru w kraju¹⁰⁷.

Terminowy obieg tych dokumentów powodował skutki podobne do tych, które wywierały dokumenty wytwarzane przez urzędy konsularne i przesyłane do właściwych władz administracyjnych w kraju, w związku z przesunięciem terminu stawienia się do poboru w kraju.

Poczynając od dnia wejścia w życie Rozporządzenia wykonawczego z 1930 r., instytucja zwolnienia z obowiązku stawienia się do poboru w kraju nie była stosowana, gdyż nie było już takiej potrzeby. Katalog obywateli polskich przebywających za granicą, którzy mieli obowiązek stawienia się do poboru w kraju, w stosunku do okresu obowiązywania Rozporządzenia wykonawczego z 1925 r., został znacznie zawężony.

Należy zauważyć, że skutki prawne zastosowania instytucji zwolnienia z obowiązku stawienia się do poboru w kraju były zupełnie inne, niż skutki zastosowania przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju. W przypadku zastosowania instytucji przesunięcia terminu stawienia się do poboru w kraju obowiązek ten istniał nadal, lecz jego realizacja została przesunięta o okres wskazany w decyzji uprawnionego organu. Natomiast w przypadku zastosowania instytucji zwolnienia z obowiązku stawienia się do poboru w kraju, obowiązek ten przestawał ciążyć na obowiązującym.

Summary

The recruitment of Polish citizens abroad in the years 1918-1939 as defined by acts of law

The article deals with legal acts regulating the most important aspects of the recruitment programme addressed at Polish citizens living abroad in the years 1918-1939. The programme assumed unique solutions as compared to the regulations concerning the citizens residing permanently in the home country. The article highlights the effects of the measures adopted by the authorities in accordance with law and specifies how these measures influenced the

¹⁰⁷ Rozporządzenie wykonawcze z 1925 r., Dz.U. RP 1925, nr 37, poz. 252, § 219 ust. 1 lit. a) i e).

procedures for the documentation accompanying the execution of the recruitment duty.